

Stáří a nespojitý běh života

IVO MOŽNÝ

Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Brno

Když Filip Ariès před dnes už téměř čtyřiceti lety publikoval knihu *Staletí dětství* [1960], byla jeho analýza proměn sociálního statu dítěte v evropské historii unikátní prací a jeho tvrzení o sociálním „objevu dětství“ v sedmáctém století bylo samo objevem. Životní fáze se vždy považovaly za biologickou danost, imunní proti chodu dějin a sociálních změn. Poukazem na historicitu a sílu sociální konstrukce u tak elementárního fenoménu, jakým se až do té doby dětství zdálo, předešel historik sociologické uvažování, které teprve o mnoho let později otevřelo svůj diskurs reflektovanému sociálnímu konstruktivismu.

Dalo se očekávat, že po dětství přijde analýza historicity jiných životních stadií: stáří se nabízelo nejsamozřejměji. Studie o objevu stáří jsme se však nedočkali. Sám Ariès zřejmě obrátil pozornost dalšího svého zkoumání tímto směrem, výsledkem však nebyla kniha o dějinách stáří, nýbrž krásná práce *V hodince smrti naší* o historicitě vztahu ke smrti a k mrtvým.

Ariès jako historik totiž dobře věděl, že mezi stářím a dětstvím je několik podstatných rozdílů. *Dětství* mohlo být sociálně anulováno ve společnostech, kde do puberty bylo dítě při dané úrovni dětské úmrtnosti příliš provizorním stvořením, než aby se s ním sociálně počítalo, a od puberty se už mohlo a muselo ve společnosti nedostatku postavit v práci vedle ostatních, což je základním znakem dospělosti. *Starý člověk* byl v poněkud jiném postavení: na rozdíl od dítěte měl v držení akumulovaný výsledek své práce, mohl vlastnit majetek. *Peníze jsou ražená svoboda*, říká Dostojevský a pomáhá nám pochopit nezrušitelnou autonomii stáří. Jak to ale, dalo by se namítnout, že stáří bylo autonomní už ve společnostech, které ještě peníze neznaly? Odpověď na tuto otázku přinesl Pierre Bourdieu [1977] analýzou společnosti pouštního kmene Kabylů, v níž ekonomika a sociální organizace fungovaly na jiných základech, používající jako media interakce a směny jiné kapitály než jen kapitál ekonomický; fungovaly opřeny o sociální, kulturní a symbolický kapitál.

Stáří akumuluje vědomosti, konexe a sociální distinkce a to je činí společensky nepřehlédnutelným. Proto je moudrý či mocný stařec výraznou postavou od nejstarších bájí a vyprávění, je velkým aktérem Starého zákona, Homérových básní i Shakespearových her.

Je tedy stáří ahistorickým fenoménem, který prochází dějinami jako konstantní fenomén a neplatí o něm postřeh o sociální konstrukci reality? Na tuto otázku musíme odpovědět: ano i ne. Byli bychom špatní sociologové, kdybychom nebyli schopni zaznamenat podstatné změny v sociálním statu a habituální povaze stáří ve společnostech, jež výrazně akcelerovaly v druhé polovině našeho století.

Demokracie přidala k akumulaci všech kapitálů starým lidem ještě váhu jejich volebního hlasu: mělo to výrazný vliv při formování státu všeobecného zabezpečení. Systémy státem garantované a řízené solidarity vybudované po druhé světové válce přinesly nikoli náhodou právě starým lidem vysokou míru autonomie v podobě zaručených penzí a relativně vysoké životní úrovně. Když v sedmdesátých letech analyzoval americký so-

ciolog Christopher Lash [1977] změny vztahu státu a rodiny s použitím marxistického konceptu vyvlastnění, osvětlil i proces, v němž stát tím, že vyvlastnil rodině řadu funkcí, autonomizoval stáří: péče v nemoci a podpora v bezmoci přešly z rodiny na stát – anebo přinejmenším, v reziduálním modelu sociálního státu, vynořila se tu jistota, že selže-li rodina, sítě sociálního státu nenechají nikoho padnout až ke dnu.

Projevilo se to i v habitu nebývalým nárůstem počtu samostatných domácností starých lidí: i u nás už více než třetinu domácností tvoří domácnosti osaměle žijících párů, jimž odešly děti, anebo domácnosti jednotlivců – nejčastěji vdov, které přežívají své manžely.

Samozřejmě že tato statistika nevypovídá vše o míře či povaze autonomie či osamělosti starých lidí, žijících v takových domácnostech: poznání vzájemných vztahů mezi generacemi, systémů vzájemné podpory, kontaktů chybí. Je charakteristické, že právě evropské sociologické velmoci, Anglie a Francie, mají od druhé poloviny šedesátých let budovanou knihovnu monografií k tomuto tématu, že od nich známe koncepce rodinného T-jádra [Rosser a Harris 1965], koncepci rodin spiralistů a lokalistů [Bell 1968], rozdíly v mezigenerační výměně v dělnické třídě a v rodinách malé buržoazie či odborných povolání [Young a Willmott 1957, 1960; Townsend 1957] a jiné a další práce, které přinesly poznání, jež české společnosti teprve musíme získat.

Jedno je však jasné už na první pohled: stáří se podstatně změnilo, přes všechny poznatky o měkkých vazbách, jimiž je integrováno do společnosti a širšího rodinného systému, navzdory mobilitě a všeobecnému chaosu, nazývanému někdy také „rizikovou společností“ [Beck 1986]. Svým způsobem platí, že stáří bylo ve dvacátém století teprve vynalezeno – anebo tak zásadně předefinováno, že se už tradičnímu stáří nepodobá.

Anglický historik Lawrence Stone [1977] v práci o anglické rodině a manželství mezi lety 1500-1800 upozorňuje na rozdíl mezi tím, co dnes považujeme za rodinu a tím, čím byla tradiční rodina pěkným obrazem rodiny jako řeky života. Tradiční rodina nebyla diskrétní jednotka, jakou je rodina dnes; v každém okamžiku byla pouze momentem proměnlivého kontinua, drženého pohromadě domem anebo zemědělskou usedlostí. Střídání generací v něm probíhala plynule zejména díky tomu, že ženy rodily od počátku do konce své plodnosti a nikoli jen v úzké pasáži několika let jako dnes, a díky tomu, že ony i jejich muži umírali rovnoměrně během celého rodinného cyklu, nikoli až na jeho konci jako dnes. Polovina dětí se nedožívala patnácti let a polovina z těch, které se patnácti let dožily, dožila se jich jako poloviční či úplní sirotci. Mladé vdovy a vdovci s několika závislými dětmi se fatálně museli neprodleně opakovaně ženit či vdávat, a podle své ekonomické síly či potřeby brali si nové partnery i o mnoho let mladší či také starší, muži i ženy. Generace se vzájemně překračovaly: nejstarší děti vyššího věku než jejich nové adoptivní matky či otcové nebyly výjimkou. V tomto proudu měli své místo i ti, kteří probírku smrti přežili do vyššího věku – na to, aby založili novou domácnost, nebyl ekonomický prostor, a i když předali dům další generaci, jejich výminek byl smluvně spojen s jejich původní domácností.

Institucionální dělení lidského života, v němž je standardní a věkově stanovený odchod do penze jedním z nejvýraznějších implantovaných prahů životního cyklu, umožňuje a stimuluje diskrétní prožívání jednotlivých jeho period. Obrazně se dá říci, že život, jenž měl od nepaměti analogový charakter, se stále více digitalizuje: pro většinu lidí se na hodinách života přestaly plynule otáčet ručičky, staly se jim z nich digitálky. Stáří se

vydělilo jako distinktní entita lidského a sociálního života, natolik autonomní, že můžeme říci, že druhá polovina našeho století ho v jistém smyslu sociálně vynalezla.

Literatura

- Ariès, Philippe 1960. *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancient Régime*. Paris: Plon.
- Ariès, Philippe 1972. *Centuries of Childhood*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Beck, Ulrich 1986. *Risikogesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Bell, Collin 1968. *Middle Class Families: Social and Geographical Mobility*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lasch, Christopher 1977. *Haven in a Heartless World: The Family Besieged*. New York: Basic Books.
- Rosser, Colin, Christopher Harris 1965. *The Family and Social Change: A Study of Family and Kinship in a South Wales Town*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Stone, Lavrence 1977. *The Family, Sex and Marriage: In England 1500-1800*. London: Wiedenfeld and Nicolson.
- Townsend, Peter 1957. *The Family Life of Old People*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Young, Michael, Peter Willmott 1957. *Family and Kinship in East London*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Young, Michael, Peter Willmott 1960. *Family and Class in a London Suburb*. London: Routledge and Kegan Paul.

Česká rodina v transformaci – Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace

MILAN TUČEK a kol.

Vydal Sociologický ústav AV ČR,
Jilská 1, Praha 1,
fax (02) 24 22 02 78,
e-mail socmail@soc.cas.cz

Vyšlo v edici „Working Papers“ WP 98:3

Jednotlivé výtisky můžete objednat na výše uvedené adrese

Cena 175,- Kč (7 USD)

Shrnutí: Studie shrnuje podstatné výsledky projektu „Stratifikace, gender, rodina“, který měl za cíl zmapovat situaci současné české rodiny s důrazem na měnící se postavení a role mužů a žen ve společnosti i rodině. Studie využívá rozsáhlého empirického materiálu z výzkumů, které byly uskutečněny v posledních letech buď přímo v rámci projektu, nebo při řešení problematiky v rámci Roku rodiny 1994, výzkumy populačního klimatu a situace mladé generace, postavení mužů a žen na trhu práce, či sociálních nerovností a stratifikace společnosti. V části, která je věnována mezinárodnímu srovnání, jsou využita primární data z modulu ISSP (International Social Survey Program), který byl v roce 1994 věnován rodinné tematice a kterého se zúčastnilo 22 zemí.

Obsah studie (s uvedením autorů jednotlivých částí):

1. Vývoj české rodiny za posledních 100 let (z pohledu dat z výběrových šetření) – Milan Tuček
2. Rodina v Evropě v polovině devadesátých let a česká rodina v mezinárodní perspektivě – Milan Tuček
3. Změny v rodině po roce 1989 (demografické charakteristiky a postoje) – Věra Kuchařová
4. Rodina: postoje a hodnoty – Milan Tuček, Alena Křížková
5. Zaměstnání versus rodina: dělba rolí v rodině – Alena Křížková, Milan Tuček
6. Dvoukariérové manželství – Hana Maříková
7. Zaměstnanost, pracovní kompetence a perspektivy české zaměstnané ženy v Evropě – Marie Čermáková
8. Stratifikace společnosti a hodnotové orientace: shody a rozdíly mezi muži a ženami v oblasti práce – Milan Tuček, Alena Křížková
9. Co určuje postavení žen v stratifikačním systému? – Jadwiga Šanderová